

Fogder på Færøyene ca. 1520–1556

Stewards in the Faroes ca. 1520–1556

Ian Peter Grohse

Førsteamanuensis, Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi, UiT Norges arktiske universitet

ian.p.grohse@uit.no

Sammendrag

Et sentralt spørsmål i forskning om norsk lensvesen er når og hvorvidt stedlige lensforvaltere, fogder, ble omvandlet fra lensherretjenere til kongelige embetsmenn. Selv om det har vært noe debatt om akkurat når prosessen ble sluttet, er historikere stort sett enige om at den begynte først etter reformasjonen og skjøt fart mot slutten av 1500-tallet. Spørsmålet er likeså relevant for studiet av forvaltningen av Færøyene, et norsk kongelig skattland og len, på 1500-tallet. Mens noen mener at fogden var lensherrens private tjener, hevder andre at han var kongens direkte underordnede ombudsmann. Denne artikkelen drøfter disse ulike oppfatningene. Fokuset ligger på det tidlige 1500-tallet, da lensforhold på Færøyene var i forandring. Det hevdes at kongen gjorde tydelige inngrep i færøysk forvaltning, og at fogder var «kongelige majestets fogder» tidligere enn deres motparter i Norge.

Nøkkelord

Færøyene, Norge, fogd, konge, lensstyre

Abstract

A central question in Norwegian research on fief holding is when and to what degree the local fief-administrators, stewards (fogder), were transformed from fief holders' private adjuncts to royal officials. Although there has been some debate as to when the process was completed, historians generally agree that it began after the Reformation and gained momentum toward the close of the sixteenth century. The question is equally pertinent for research on governance in the Faroes, a tributary province and fief under Norway's crown. Whereas some historians claim that stewards were fief holders' adjuncts, others assert that they were royal servants or fief holders. This article addresses these divergent views. It focuses on the early sixteenth century, when the conditions for fief holding in the Faroes were undergoing change. I argue that the monarchy exerted considerable power over Faroese governance, and that stewards were "his royal majesty's stewards" earlier than their counterparts in Norway.

Keywords

Faroes, Norway, stewards, kings, fief holding

Innledning

Lensvesenet var det rådende forvaltningssystemet i Norge mellom det 15. og 17. århundret.¹ Et gjennomgående trekk ved systemet var lensherrers bruk av egne tjenere, *fogder*, for å løse diverse lokaladministrative oppgaver som lensherren selv ikke kunne greie, enten fordi han ikke hadde tilhold i lenet, eller fordi lenet var for stort til å styre på egenhånd.² Fogdens stilling og virke i Norge i senmiddelalderen og tidlig nytid behandles grundigst hos Rolf Fladby i *Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets Foged* (1963). Som tittelen tilsier, handler verket i første rekke om kongens økende innblanding i lensforvaltning og fogdens påfølgende omvandling fra lensherrens private tjener til kongens tiltrodde og belønnede embetsmann. Prosessen, som ifølge Fladby begynte først etter reformasjonen, ble ikke sluttført før Kristian 4.s tid (1588–1648).³

Fogdetittelen opptrer også i kilder vedrørende Færøyene, et norsk kongelig «skattland» og len, på det tidlige 1500-tallet. Men fogdens stilling og ombud på øyene var mindre fast enn hva Fladby mener var tilfellet i Norge i samme tidsrom. Louis Zachariasen og Bart Holterman hevder at fogden var «kongens skatteinnkrever» og «kongens ombudsmann», gjerne en utenlandsk kjøpmann som fikk handelsrettigheter i vederlag for tjeneste som kongens stedlige eller overordnede finansforvalter.⁴ Derimot mener Hans Jacob Debes at fogdetittelen ble brukt både om «mannen som hadde fått lensherrestilling fra kongen», og om «ombudsmannen hos lensherren».⁵ Det er altså noe uklart ut fra tidligere forskning om fogden på Færøyene på det tidlige 1500-tallet som regel var kongens eller lensherrens direkte underordnede.

Formålet med denne artikkelen er å kaste lys over fogdens forhold til styringsøvrigheten, være det en konge eller lensherre, fra ca. 1520, da tittelen først dukker opp i det færøyske brevmaterialet, frem til ca. 1556, da landet ble underlagt et dansk monopol. Jeg skal vise at fogden ikke hadde noe fastlagt rang eller rolle i det færøyske forvaltningsapparatet, siden tittelen kunne brukes både om kongens lensherre og om lensherrens forvaltningstjener. Uansett hvem som tilsatt og lønnet fogden, utførte han oppgaver på kronens vegne og gjerne under større kongelig oppsyn enn det som var vanlig i datidens Norge.

Lensvesen og fogdestyre i Norge

En «fogd» var i grunnen en «advokat» (jf. mlt.: (*ad*)*vocatus*; nty: *vogt*), dvs. en utnevnt fullmektig.⁶ På 1300- og det tidlige 1400-tallet ble tittelen anvendt noe inkonsekvent om diverse *kongelige* stedfortredere uten fast tilknytning til noe ensartet eller spesifikt forvaltningsombud.⁷ Men etter ca. 1420 kom fogd «først og fremst [...] til å betegne en fullmektig eller en representant for en mann med offentlig styringsmyndighet i et distrikt, dvs. for en lensmann [lensherre]».⁸ Fogden ble således et ledd i det nye lensvesenet, et desentralisert

1. Takk til Magne Njåstad og de to anonyme fagfellene for deres tilbakemelding på en tidligere versjon av denne artikkelen. Eventuelle feil eller feiltolkninger er mine egne.

2. Fladby 1959; Imsen 1999a.

3. Fladby 1963; idem 1959.

4. Zachariasen 1961: 325, 334f, min oversettelse; Holterman 2020: 125, 194. Jf. Wiley 1987: 11.

5. Debes 1995a: 59f, min oversettelse; idem 1995b: 44.

6. Imsen 1999a: 117.

7. Tittelen ble brukt om bl.a. distriktforvaltere (sysselmenn), byforvaltere (gjaldkerer) og slottsbevalings- eller høvedsmenn. Fladby 1959: 465f; idem 1963: 24; Hamre 1968: 82ff; Helle 1982: 839; Imsen 1999a: 117. Jf. Ljung 1959.

8. Fladby 1963: 24; idem 1959: 466. Fladby bruker begrepet «lensmann». Det ble kritisert av bl.a. Steinnes 1964: 302ff., som påpeker at norske historikere pleier å bruke ordet «lensherre» fordi «her i landet fanst lensmenn av eit anna slag», nemlig de som «var ombodsmenn for systemmennene». Se under. Selv om samtidige kilder ofte bruker «lensmann» for å betegne kongens lenstaker, opererer jeg her med «lensherre».

forvaltningssystem som gjorde seg gjeldende i Norge under de første fellesnordiske unionsmonarkene i tiårene omkring 1400.

Det nye styringsregimet gikk ut på å øke kongelig kontroll over ledersjiktet i norsk forvaltning.⁹ I den forbindelse ble flere av de gamle forvaltningsdistriktene (*sysler*), som ble styrt av et stort antall fastboende ombudsmenn (*syslemenn*),¹⁰ slått sammen og gitt som len til en mindre krets av stormenn og borgere med mer direkte bånd til kongemakten.¹¹ Forleningsvilkårene var uensartede. Blant de ulike lensformene fantes det regnskapslen, som var kjente fra før av, og avgiftslen, som representerte en ny ordning i norsk forvaltning.¹² I likhet med de tidligere syslemennene, som på sett og vis også var en slags lenstakere,¹³ måtte innehavere av de sentrale kongelige festningene, kjent som slottshøvedsmenn, føre regnskap over alle lensinntektene og -utgiftene fra de tilhørende «slottslenene». Overskuddet ble i sin tur levert regelmessig til kongen, som gav lensherren en fast del som lønn. Innehavere av andre store len var ikke pålagt regnskapsplikten, men betalte snarere en fast avgift av lensinntektene og beholdt resten for å dekke forvaltningsutgiftene og eget underhold. Regnskapsordningen skulle i teorien gi kongen større oppsyn med forvaltningen av de finansadministrativt og militærstrategisk viktige slottslene, mens avgiftsordningen skulle sikre kongen jevn inntekt uten å tilføre monarkiet noe særlig forvaltningsmessig belastning. Ved siden av slottslenene fantes det imidlertid enkelte regnskapslen som lå direkte til kongens forråds-kammer (fatebur). Siden slike fateburslen skulle bidra til kongen eller dronningens private økonomi og hadde mindre riksadministrativ betydning enn de store slottslenene, følte kongen seg enda «friere i forvaltningen av disse lenene, spesielt når det gjaldt personalpolitikken».¹⁴ Ofte gav kongen fateburslen til lavadelige eller borgerlige klienter, gjerne utlendinger med svak tilknytning til det norske styringssystemet for øvrig.¹⁵

Som regel overlot kongen ansvaret for lenets indre forvaltning til lensherren. Dette sies å ha ført til en slags «føydalisering» og privatisering av norsk lokalforvaltning.¹⁶ Blant de tydeligste uttrykkene for dette var lensherrers bruk av egne klienter, fogder, som stedlige forvaltningstjenere. Fogden, skriver Fladby, ble tilsatt og lønnet av lensherren uten at kongen «søkte å regulere fogdenes virksomhet eller gripe inn i deres virksomhet», noe som i sin tur tilsier «at fogden egentlig ikke hadde noen offisiell status, men at han helt ut var lensmannens [lensherrens] mann».¹⁷ Som lensherrens fullmektige hadde fogden påtale- og politimyndighet samt ansvar for oppebørsel av både visse (skatter, landskyld) og uvisse (sakefall, toll) inntekter. Han utførte altså «offentlige» oppgaver.¹⁸ Men det var ifølge Fladby «verken i kraft av egen autoritet og posisjon eller som kongelig embetsmann fogden fikk seg

9. Jf. Imsen 1977: 330; Albrechtsen 1997: 114ff; Moseng m.fl. 2007: 338. Det samme gjelder unionsmonarkiets holdning til svensk og dansk forvaltning. Om de økonomiske årsakene for forvaltningsreformene, især landskyldsfallet og sysselemannsaristokratiets følgende inntektstap fra privatgods etter Svartedauden, se f.eks. Holmsen 1977: 328ff, spesielt 338; Helle 1982: 830ff; Imsen 1977: 280f; Moseng m.fl. 2007: 299ff.

10. Andersen 1972a; idem 1972b; Moseng m.fl. 2007: 199f.

11. Imsen 1977: 330ff; Moseng m.fl. 2007: 338ff.

12. Det fantes andre lensformer (f.eks. pantelen og tjenestelen eller «kvitt-og-fritt»-len) som ikke behandles her. Det skyldes at de i mindre grad var anvendt i det undersøkte tidsrommet, Fladby 1986: 170f, og fordi de ikke kan dokumenteres i det færøyske tilfellet. For en oversikt, se ibid.: 168ff; Imsen 1999b; Moseng m.fl. 2007: 366.

13. Sysselemenn fikk ofte en del av sysseleens avkastning som *len* eller vederlag for forvaltningstjeneste. På 1300- og 1400-tallet kom lensbegrepet til å brukes om et forvaltningsdistrikt og omfatte både tjenestemannens ombud (*officium*) og belønning (*feudum*), Imsen 1999b: 260; idem 2002: 70f; Holmsen 1976: 172f.

14. Imsen 1999b: 265; Moseng m.fl. 2007: 198ff., spesielt 199f.

15. Moseng m.fl. 2007: 366.

16. F.eks. Holmsen 1977: 328; Imsen 1977: 280ff. Ideen utfordres imidlertid i f.eks. Imsen 2002: 69ff.

17. Fladby 1963: 26. Jf. Rian 1997: 118, 121f.

18. Imsen 1999a: 117.

tildelt sine oppgaver i lokalforvaltningen; det var utelukkende i egenskap av å være lensmannens [lensherrens] tjener og stedlige representant».¹⁹

At styringsmenn gav sine tjenere offentlige forvaltningsoppdrag, var i og for seg ikke nytt. Steinar Imsen påpeker at klientrelasjoner hadde preget norsk forvaltning også før 1400, da sysselmenn tilsatt egne ombudsmenn, kjent som *lensmenn* (se fotnote 8), til å bistå med oppebørsel og rettsforvaltning.²⁰ Fogder i senmiddelalderen, hevder han, «var i prinsippet ikkje annleis stilte enn dei gamle sysselmanntenarane [lensmenn] hadde vore».²¹ Man kan likevel tale om en gradsforskjell når det gjelder kongemaktens innblanding i slike klientforhold. Under Magnus Lagabøte (1263–1280) og hans sønner kom lensmenn under større offentlig kontroll gjennom innskjerpende regulativ. Blant disse var kravet om at lensmenn ble rekruttert blant bygdekakser, noe som skulle hindre lensmenns overtramp vis-à-vis lokalsamfunnet og styrke folkets tillitt til kongemakten. Selv om de opptrådte på vegne av en sysselmann, ble lensmenn således del av det kongestyrtede forvaltningsapparatet.²² Derimot stod lensherrer på 1400- og 1500-tallet friere til å rekruttere hvilke som helst tjenere som var «skikket til å skjømte de oppgaver» som forelå.²³

Figur 1. Som stedlig lensforvalter hadde fogden ansvar for oppebørsel, en oppgave som han ofte utførte uten hensyn til bondens velvære.

Kilde: Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, Roma 1555, liber 8, kap. 27, s. 265.

Historikere er stort sett enige om at det var først etter reformasjonen at kongen søkte å vinne større offentlig kontroll over fogdens virksomhet som del av et overordnet prosjekt om å effektivisere lensforvaltningen og øke statsinntekten.²⁴ Prosessen var imidlertid langtrukken. Selv om fogder tidvis bekler verdighetstitler som «kongelig ombudsmann» og «kongelig majestets fogd» i brevmateriale fra det tidlige 1500-tallet, ble de først opphøyet til en embetsstand med egne til-

19. Fladby 1963: 28.

20. Imsen 1999c: 261; idem 2002: 72; Benedictow 1977: 82f; Moseng m.fl. 2007: 200, 368.

21. Imsen 2002: 72.

22. Imsen 1999c: 261; NgL 3, no. 3 § 7. I senmiddelalderen kom lensmannstittelen til å betegne bønder som fylte dobbeltrolle som kongelige ombudsmenn og lokale tillitsmenn, og ble f.o.m. Kristian 3.s tid titulert tidvis som «kongl. majestets lensmenn». Se Imsen 1994: 79ff; idem 1996; idem 1999c: 261; Moseng m.fl. 2007: 368. Lensmenn og fogder virket ofte samtidig i forvaltningen av norske lokalsamfunn i senmiddelalderen og tidlig nytid. Forholdet lensmann–fogd er omdiskutert, Imsen 1996: 196f. Siden kilder vedrørende Færøyene ikke inneholder noen tydelige opplysninger angående dette punktet, skal temaet las ligge i denne artikkelen.

23. Fladby 1963: 28.

24. Fladby 1977: 85ff; Rian 1997: 293ff.

holdssted (fogdegårder) og lønnsforhold på det tidlige 1600-tallet.²⁵ Noen forskere mener at båndet mellom lensherren og fogden ikke ble endelig løsnet før eneveldet trådte i kraft i 1660.²⁶

Lensvesen på Færøyene

Ifølge Randi B. Wærdahl ble lensvesenet innført som rådende forvaltningssystem i den norske kongens oversjøiske skattland – Island, Hjalmland, Orknøyene og Færøyene – omkring samme tid som systemet fikk fotfeste i Norge.²⁷ I likhet med det tidligere sysselmannsstyret måtte det nye forvaltningssystemet tilpasses de individuelle skattlandenes politiske, sosiale og økonomiske særtrekk, noe som forhindret utviklingen av et regionalt enhetlig styringssystem for kongens skattlandsrike. Det mest nevneverdige fellesmomentet i overgangen til lensstyret var ifølge Wærdahl kongens økende tildeling av len mot avgift. Dette gav lensinnehavere i de oversjøiske provinsene, som fortsatt tidvis ble omtalt som sysselmenn, større, mer selvstendig kontroll over oppebørsel enn det som de tidligere regnskapspliktige sysselmennene hadde.²⁸

Overgangen fra sysselmannsstyret til lensstyret på Færøyene er vanskelig å tidfeste ut fra det magre kildematerialet, men må ha skjedd før ca. 1400. Historikere er stort sett enige om at sysselmenn på Færøyene og de øvrige skattlandene før det tidspunktet førte regnskap over og leverte brorparten av kronens inntekter fra skattlandet til den kongelige skattmester (fehirde) på kongsgården i Bergen.²⁹ Sysselmennens andel av inntektene var trolig beskjeden – muligens hadde han krav på kun bøteinntektene fra sitt ombudsdistrikt.³⁰ Men i 1388/99 hører vi om en norsk sysselmann, Greip Ivarsson, som disponerte over en stor mengde vadmél fra øyene.³¹ Ifølge Wærdahl må varene, som sysselmannen brukte til å kjøpe et eget handelsskip, ha vært hans «revenue from the Faroes», som i sin tur tilsier at han trolig hadde landet som «fief on lease», dvs. som avgiftslen.³²

Det er rimelig å anta Greip hadde forvaltningstjenere til å oppebære lensinntektene og sørge for den offentlige rettsorden mens lensherren (sysselmannen) var i Norge.³³ Alt i 1271 hører vi at sysselmenn på Færøyene kunne tilsette én eller to ombudsmenn (lensmenn).³⁴ Lensherrens økende fravær etter ca. 1400 kan muligens forklare den lokale forvaltningsreformen som trådte i kraft i de første tiårene etter århundreskiftet. I 1407 møter vi nemlig en «sy[s]lu mann j Sudræy», altså et begrenset ombudsdistrikt.³⁵ Ifølge Debes røper det en grunnleggende administrativ omstilling, hvoretter landet ble delt inn i seks ombudsenheter, hver med egen sysselmann, slik som det var langt opp mot vår egen tid.³⁶ Lokalforvalterne som deretter bekledde sysselmannstittelen, svarte i sin tur til en «centralt overordnede [der] må da have været en lensmand [lensherre] eller (som i hvert fald senere) en foged».³⁷ De nye sysselmennene, som gjerne var færøyinger, utgjorde således det nederste sjiktet i et forvaltningssystem dominert av utenlandske lensherrer og fogder.³⁸

25. Fladby 1986: 142f; Imsen 1999a: 117f.

26. Stoa 1983; Rian 1997: 296.

27. Wærdahl 2011: 229.

28. Ibid.

29. Helle 1982: 331, 683f.

30. Wærdahl 2011: 145.

31. IA: 415; DN 2, no 559.

32. Wærdahl 2011: 248f; Debes 1995b: 43.

33. Wærdahl 2011: 248.

34. NgL 4: 354; Debes 1995b: 39f. n 53, 42; Imsen 1990: 36; Wærdahl 2011: 112f.

35. DN 1, no 611.

36. Debes 1995b: 43; Wærdahl 2011: 249.

37. Debes 1995b: 43.

38. Wylie 1987: 11.

Debes er kanskje bevisst vag når det gjelder de øverste leddene i systemet. Vi vet nemlig lite om hvem som kunne ha vært lensherre eller fogd på 1400-tallet, selv om den østnorske stormannen Amund Sigurdsson Bolt søkte å bli «fforlena [med] Ffærøyar medh allom konunglighom rætt» i 1437.³⁹ Gustav Storm og Henning Sollied spekulerer på om Amund flyttet til øyene for å ta seg av lensstyret.⁴⁰ Han ville i så fall ha hatt lite behov for en bofast, stedfortredende fogd. Zachariasen mener derimot at Færøyene som regel lå under Bergenhus, noe som antydes i senere brev utstedt av, eller på vegne av, de daværende hovedsmennene på 1520- og 1530-tallet.⁴¹ Siden hovedsmenn hadde boplikt i Bergen, måtte de i så fall ha benyttet seg av egne ombudsmenn for å oppbevare lensinntekter og sørge for rettstell på øyene. Det finnes imidlertid ingen *samtidige* kilder som kan bekrefte den ene eller andre teorien, og det er først under Kristian 2. at brev materialet kaster mer lys over lensforhold på øyene. Hadde fogdene som opptrer i disse kildene, den samme stilling vis-a-vis lensherren og kongen som deres motparter i Norge?

Lensherretjener eller kongstjener?

Zachariasen mener at fogder på Færøyene var *kongens* ombudsmenn og skatteinnkrevere.⁴² Som eksempel viser han til bl.a. Mats Baltzersson, som Fredrik 2. utnevnte som «Fongitt och Schrifffer paa wort Land Ferøe» 10. mars 1588.⁴³ Mats skulle ifølge sitt innsettelsesbrev «lade oppbevare all wor och Kronens rente och rettighed, bade wist och vwist» og levere dem sammen med «klar rede och Regenskaff» til kongens faktor i Hamburg. Som vederlag ville han få «aarlige till Lon og Besolding vviiij [24] daler och vj [6] alne Engilst», samt «iij [3] ortz daler om wggen och ikke mehre» for å dekke kostnadene for hans reiser mellom København og Færøyene. I dette tilfellet var det kongen som utnevnte og lønnet fogden. Men ifølge Debes kunne fogdetittelen også bekles av lensherrens private tjenere.⁴⁴ Jeg har ikke funnet noen eksempler på slikt i kildene fra fogden Mats' tid, og det er mulig at Debes sikter mot en tidligere ordning som gav lensherrer større rådighet over færøysk forvaltning. De fleste fogdene som nevnes i norske brev fra det tidlige 1500-tallet, var i hvert fall lensherretjenere. Var det også slik på Færøyene?

Et brev utstedt av Kristian 2.s underkansler høsten 1524 (eller 1525) nevner tre fogder, hamburgeren Joachim Wullenwever, færøyingen Niklas Prest og nederlenderen Fredrik de Vries, som forvaltet landet i hhv. 1520, 1521 og 1522–24.⁴⁵ Holterman mener at i hvert fall én av disse, Joachim, ikke var lensherretjener, men selve lensherren. «Wullenwever», skriver han,

... was given the Faroes as a fief [...] which gave him the sole right to trade there and to collect taxes for the king. Wullenwever is in fact the first person known to have received this position. This started a tradition of monopolies for the islands, which continued until 1709; the monopoly was given to one or several persons at a time in return for tax collection.⁴⁶

39. DN 2, no 727.

40. Storm 1892: 128; Solleide 1939: 296. Jf. Aldener 1946–49: 183.

41. Zachariasen 1961: 162; Helle 2019: 48; DN 12: 336; DN 7: no 620; NDM: 836; Degn 1939: 12 (HANSdoc); DN 13, no 552; DN 8, no 707; DN 22, no 226; DN 16, no 560; Degn 1939: 16f. (HANSdoc); DN 10, no 677, 678. «Bergenhus» er noe anakronistisk, siden det først var omkring 1520, da kongsgården i Bergen ble ombygget til et befestet slott, at man begynte å betegne kongsgården slik, Helle 1982: 842ff., spesielt 847.

42. Zachariasen 1961: 334f.

43. N 1: f 633-634 (NRR 2: 730f.).

44. Debes 1995a: 59f; idem 1995b: 44.

45. Samlinger 1833: 365ff; Grohse 2022 (kommende).

46. Holterman 2020: 125.

Holterman er altså enig med Zachariasen, som mener at «Færøyene tidvis ble gitt som len, og [at] lensherren [ofte] påtok seg [...] fogdens myndighet».⁴⁷

Det hefter visse problemer ved denne påstanden. Det er for det første uklart om de nevnte fogdene fikk den grad av kontroll over handel som Holterman påstår. Selv om Joachim fikk kongens tillatelse til å drive handel, noe som også senere lensherrer fikk, er det ingenting som tyder på at han eller andre fogder hadde noen *enerett* på handel på det tidlige 1520-tallet. Regnskap fra Bergenhus fra 1522, da Fredrik de Vries var fogd, viser at den daværende høvedsmannen, Jørgen Hanssøn, drev aktiv handel med Færøyene.⁴⁸ Mens handelsrettigheter tydelig utgjorde en del av fogdenes belønning, var disse trolig mindre eksklusive enn Holterman vil ha det til.

Lensordningen som Holterman viser til, var for det andre ikke så fast som han gir uttrykk for. Det som han beskriver, ligner på et fateburslen, siden fogden skulle inndrive og levere lønnsinntektene direkte til kongen.⁴⁹ Ordningen var ikke ny i en nordatlantisk kontekst. Island lå f.eks. til Kristian 1.s fatebur på 1470-tallet, selv om kongen senere overdro retten til skattlandsinntektene til en lensherre mot avgift i 1481.⁵⁰ Men det var ikke normen på Færøyene. Som nevnt mener Wærdahl at landet var avgiftslen alt omkring 1400,⁵¹ og i et senere brev fra 1529 viser kong Fredrik 1. til den «aff gifft oc tieniste som plegedes att gif-fues oc gøres wtij wor Kere broders Konning Hanses tiidt [r.1483-1513]». ⁵² Den mer direkte formen for lensstyre som Kristian 2. stod for, var altså et brudd med sedvane eller, som Holterman hevder, et slags «eksperiment».⁵³

Holterman tar imidlertid feil når han fremstiller det som den nye normen. Etter hans avsettelse i Danmark og påfølgende landflyktighet våren 1523 var Kristian 2., som ikke klarte å kassere sin påkrevde inntekt fra øyene, nødt til å overdra lensstyre til en annen mot avgift.⁵⁴ Vi kjenner til fem lensherrer – Jørgen Hanssøn (1524), Vincens Lunge (1524; 1526–29); Peter Fresenburger (1525); Eske Bille (1529) og Thomas Koppen (1529–53) – som mottok lenet mot avgift mellom 1524 og 1553.⁵⁵ Det var ikke før Kristoffer Huitfeldt, høvedsmannen på Bergenhus, overtok lenet i 1553, at lensherren igjen ble regnskapspliktig.⁵⁶

Det var altså forskjeller mellom fogdene på det tidlige 1520-tallet og lensherrene som styrte landet i senere år. Holterman er imidlertid inne på noe viktig: Fogdene kan ikke betraktes som lensherretjenere, med mindre vi – kanskje med rette – anser kongen som lensherren. Joachim var «fogd av hans kongelig majestets nåde» (*durch genade van Conigliche matat voogt*), og Niklas Prest omtales som den «kongelige verdighets oppnevnte fogd» (*Konigliche werde ghescickten voogt*).⁵⁷ Også Fredrik de Vries kom til Færøyene som «landets fogd [...] på hans kongelige majestets vegne» (*vooget des landes [...] van wegen Conigliche Matat*).⁵⁸ Fogdene var også forpliktet til å føre regnskap over og levere skatter, landskyld og sakefall til «hans kongelige majestet».⁵⁹ Fogdene under Kristian 2. var altså kongens direkte underordnede.

47. Zachariasen 1961: 325, min oversettelse.

48. Hamre 1998: 160; Grohse 2022 (kommende).

49. Imsen 1999d: 265; Moseng m.fl. 2007: 366. Jf. Holterman 2020: 126, hvor det antydes at Færøyene senere ble for-lent mot avgift.

50. Hamre 1971: 49f; Helle 1982: 832.

51. Wærdahl 2011: 249.

52. Degn 1939: 13 (HANSdoc).

53. Holterman 2020: 125.

54. Grohse 2022 (kommende).

55. DN 6, no 691; DN 12, no 336; F: f 10-11, 13 (NRR: 7, 10); Degn 1939: 12 (HANSdoc); DN 13, no 552; Degn 1939: 13 (HANSdoc); DN 12, no 452; DN 10, no 594; DN 23, no 216; F: f 54-55 (NRR 42).

56. R 6: 546 (NRR: 160).

57. Samlinger 1833: 365, 366f.

58. Ibid.: 368f, 374f.

59. Ibid.: 366f, 368f, 372ff.

1525

Artie van Conighes ma^{lat} ende kunighes wiede
van denmarcken heten Joachim Wullenwever

Het ed waer da gheschieden vter iare Joachim Wullenwever
diner genade van Conighes ma^{lat} heeft voogt gheweest int eylant
4 Ferö bi noruegen onder de croone desseligen ryx. Ende naer dat
so voogdit hant waer so heeft hi o noch verreyt van Conighes
de dat hi een aen lanch daer in reysen moeghe om te verhaelen
23 en soult d hant gheschiede waer van sy roepmastap voegten.

Di niet verstaet ende heeft hi de genade die hi da Conighes
Ma^{lat} verreyt. Ide velle te staen geden.

Ter eerste so leeft hi in iare een en vint g ghtromen in
dat t lande tere dat vnderde Konighes vordt ghtsienken
28 ge ub raeten Hier Nirla g vster heeft hant bedwongen
mit craft ende die al hant te te kent sommigen g eden
3 id Conighes ma^{lat} ghevalten v aeten te ransie van tere
40 de vint tere rante die vnt bestide dat si een kint s die
25 p voort hebben vde in dat deseligen vrande waer so
hant boelste g vster staende d. t bi een v ander
te te hadde de hamburc s heeft hant mit ghtwaelt bestemt vde
ten naer die dat hant mit vde mit ront nstul igit. H vde
de een groete h vde vde voor Conighes vde. Dat vnt
30 Conighes ma^{lat} geden sold also moeten vnt te de mit
gher alt an sine padthoud vnt. Ende den tere die
Landes s mit craft anfangen. Qu t vde pte est v
10 insting frator, t end tere ma^{lat} g a b eg b vde just
ria fitri prohibuit se vde vnt ten vi roget ad vnt
instia

Ende dat no h mit vde s id bi ghtromen mit gher vde
ghand int hant dat deseligen p vster hant Nirla
pade an de tafle ende heeft in syn ghtvoordt stit vnt

Figur 2. Første folio i et brev utstedt av Kristian 2.s vissekansler høsten 1524 eller 1525, hvor vi leser at Joachim Wullenwever «ved hans kongelige majestets nåde hadde vært fogd på Færøene ved Norge, under det samme rikets krone» (durch genade van Conighes ma^{lat} heeft voogt gheweest int eylant Ferö bi Noruegen onder de croone desseligen ryx).

Kilde: Nr. 3959 i Rigsarkivet i Danmarks del av München-samlingen. Negativ dokumentkopi fra NHKI i Riksarkivet i Oslo.

Lensherretjener og kongstjener?

Det er uklart om det samme gjelder fogdene som forvaltet Færøyene mellom 1524 og 1553, da lensherrer i Norge og Hamburg fikk alle lensinntektene mot en årlig avgift til kongen. Siden inntektene skulle leveres til lensherren, er det nærliggende å tro at fogdene som drev oppbørsel lokalt, var lensherrens, snarere enn kongens, ombudsmenn. Senere kilder fra Norge viser imidlertid at det kunne være vanskelig å differensiere kongens fra lensherrens underordnede. I 1568 ble f.eks. fogder i Bergenhus slottslen pålagt å sverge at «jeg N [ble] tiltroet av ærlig og velbyrdig Mand N at have paa kongelige Majestets, min allernaadigste Herres Vegne, Befaling at være en myndig Foged over alt dette Len N». ⁶⁰ Ut fra denne og andre opplysninger mener Fladby at det i den siste halvdel av 1500-tallet var «blitt lite igjen av lensmannens [lensherrens] uavhengige stilling», og at «også hans tjener, fogden, kom mer inn i kongens innflytelsesfære». ⁶¹ Det var fortsatt lensherren som utnevnte og lønnet fogden, men «det er på kongelig majestets vegne han skal være fogd, og det er overfor kongen han avlegger ed på». ⁶² Jeg tror at dette var tilfellet på Færøyene alt på 1530-tallet.

Vi vet ingenting om fogdene som virket på øyene da Jørgen Hanssøn, Vincens Lunge eller Peter Fresenburger innehadde lenet. Ut fra et brev som Fredrik 1. tilsendte færøyingene 7. februar 1529, er det imidlertid klart at kongen aksepterte lensherrens bruk av egne forvaltningstjenere. Landsfolket skulle nemlig være den nye lensherren, Eske Bille, «och Hanns Ffogit hörig och lydig» og gi den «aarligenn skat landgild gesterj sagefald stud leding Och huessz anddenn renthe och rettighet i aarligenn plege och pligtiig ere wd at giffue till oss oc Norigis krone etc.». ⁶³ I gjengjeld ville lensherren holde landsfolket ved «Sanctj Oluff Konings log och gode gamle seduonner». ⁶⁴ Siden Eske hadde viktigere gjøremål som høvedsmann på Bergenhus, er det rimelig å anta at ansvaret for den offentlige rettsorden skulle falle til fogden.

Det er imidlertid usannsynlig at Eske rakk å tilsende en fogd før kongen overdro lenet til Thomas Koppen som belønning for den sistnevntes tjeneste som kongens «tyske sekretær» (*dudische secreter*) noen måneder senere. ⁶⁵ I likhet med Eske hadde Thomas egne gjøremål i sin hjemby Hamburg, som ifølge Holterman hindret ham fra å noensinne besøke eller oppholde seg på øyene. ⁶⁶ Ansvar for både rettstell og oppbørsel måtte altså overlates til en stedfortreder. Etter alt å dømme falt ansvaret på den førnevnte Joachim Wullenwever. I en avskrift av et brev, utstedt i Gottorp 4. desember 1531, leser vi at to år tidligere (1529) kom Thomas til kongen med «oss elskelige Joachim Wlweffuer» og «met syn egen frii wilge wplod fornefnde Joachim Wlweffuer holffdiellen aff all oc vdi all then benading friihed och forschriffuing [...] paa vortt land Ferøø». ⁶⁷ Selv om kongen alt ved møtet i 1529 anerkjente avtalen mellom hamburgerne, ville han nå bekrefte med «vortt opne breff» at Joachim kunne dele kronens «rentte rettighed nytte oc vpkomst» med lensherren. ⁶⁸

Begge hamburgerne hadde handelsinteresser på Færøyene, og Holterman mener at Thomas, som lenets hovedinnehaver, overlot «the practical side of business» til sin partner. ⁶⁹ Joachim skulle m.a.o. være fysisk til stede for å forvalte hamburgernes private handelsvirk-

60. NM: 490; Fladby 1963: 149.

61. Fladby 1963: 149.

62. Ibid.: 150.

63. Degn 1939: 12 (HANSdoc).

64. Ibid.

65. DN 23, no 216; Degn 1939: 13 (HANSdoc); DN 12, no 452, DN 10, no 594; DN 22, no 226; Holterman 2020: 126.

66. Holterman 2020: 4, 126f.

67. F: f 43. (NRR: 31); HANSdoc transkripsjon.

68. Ibid.

69. Holterman 2020: 127.

somheter på øyene. Men Joachim påtok seg også offentlige forvaltningsoppdrag. Det interessante i den forbindelse er at han utførte oppgavene på *kongens*, snarere enn lensherrens, vegne. En avskrift av et annet brev fra 1531 forteller nemlig at en Anders Guttormsson «Ffick breff att hannd skall ver lagmanddh paa Ferøø dog saa skall hand giøre syn lagmands eedh for Joachim Wlweffuer *kongelige mts. fogett* og menige almwe ther paa landett» [min utheving].⁷⁰

I en anmeldelse av Fladbys tese om lensvesenet og fogdeombudet i Norge hevdet Asgaut Steinnes at selv lensherretjenere kunne agere som kongelige representanter. Man ble «verkeleg kongeleg embetsmann», skriver Steinnes, «frå den tidi då han skulle utnemnast av kongen eller ha kongeleg konfirmasjon på at han var tilsett».⁷¹ I dette tilfellet handlet det om mer enn en passiv anerkjennelse av Joachims ansettelse hos lensherren. Fogden hadde snarere et formelt, skriftfestet forvaltningsoppdrag og var ut fra Steinnes' definisjon «kongelig embetsmann». Etter alt å dømme beholdt Joachim sin stilling som «kongelig majestets fogd» frem til Fredrik 1.s død i 1533, da han brøt avtalen med Thomas og fremmet sitt eget krav på lenet.⁷²

Fogders fogder?

Både i Norge og på Færøyene hadde fogdetittelen et vakkende innhold. Som Imsen bemerker, kunne den anvendes i Norge «om alt fra slottshøvedsmennene [...] og ned til høvedsmennenes private tjenere ute i distriktet», selv om den gjerne betegnet «offentlige tjenestemenn av lavere rang».⁷³ Det var f.eks. tilfellet i det sentrale østlandsområdet, hvor fogdetittelen ifølge Per Norseng enda ble brukt om «fornemme lensherrer» på det tidlige 1500-tallet.⁷⁴ Samtidig fikk lensherrer i Østfold, som ellers i riket, «et fjernere forhold til lenene sine og engasjerte seg mindre direkte i lokalforvaltningen» i løpet av århundret og overlot i økende grad ansvar for daglig arbeid til «mer lavættede menn» – de *egentlige* fogdene.⁷⁵

Det er sånn sett merkelig at lensherren Thomas Koppen, som hadde et nokså fjernt forhold til sitt færøyske len og trolig aldri tok seg av daglig forvaltningsarbeid, også omtales som «fogd» i en rekke kilder fra perioden. Etter at hertug Kristian (senere Kristian 3.) fornyet Thomas' len i 1534, skrev han til færøyingene 10. april 1535 for å kunngjøre at Thomas var «hans maj. fogit».⁷⁶ I sitt svar fra 15. august 1535 attesterer færøyingene at «kiere Thomes Koppenn» er «borger i Hamborg oc mynn herris naddige fogett offuer alt ferøø».⁷⁷ Det er ingenting som tyder på at Thomas' myndighet hadde minsket siden 1529. Han var fortsatt lensherre, men var også kongens «fogd».

Fogdetittelen kunne imidlertid brukes om flere forvaltningsmenn samtidig. Blant dem som utstedte færøyingenes svar til kongen fra 1535, var en Jon Nilsson, som omtales der som «foget i szame lande».⁷⁸ Vi er altså konfrontert med to fogder, den ene en hamburgsk lensherre «over Færøyene» og den andre en lokal mann «i samme landet». Debes mener at Jon, som må ha vært færøying, var Thomas' forvaltningstjener.⁷⁹ Han sikter trolig til brevet

70. F: f 44 (NRR: 31f).

71. Steinnes 1964: 306.

72. Zachariasen 1961: 168ff; Holterman 2020: 127f.

73. Imsen 1990: 150 n 32.

74. Norseng 2005: 268.

75. Ibid.

76. T 1: f 11 (NRR: 43).

77. Degn 1939: 21f. (HANSdoc).

78. Ibid.

79. Debes 1995a: 61.

som hertug Kristian sendte til færøyingene, bl.a. «Joen Nielssen fogitt», 17. februar 1536, hvor det fremgår at landsfolket skulle bistå Thomas' (nå omtalt som «wor Embetzmandt») «fogett oc beffalingsmandt».⁸⁰ Etter all sannsynlighet var den sistnevnte selve Jon Nilsson.⁸¹

Figur 3. Thomas Koppens våpenstein, Stavenpforte, Hamburg, 1546 (Museum für Hamburgische Geschichte). Den fornemme borgeren og rådsherren i Hamburg ble tidvis omtalt som kongens «fogd» på Færøyene, men hadde i kraft av sin stilling som lensherre egne «fogder» som forvaltningstjenere.

Foto: Natascha Mehler

Det er likevel usannsynlig at Thomas tilsatt fogden. Et brev utstedt av lagtinget i august 1533 viser til en «Jon Nich ...» som hadde utført oppdrag «wp[po] myn herræ kwngghens wegner».⁸² Ut fra denne opplysningen hevder Zachariasen at «Jon Nilsson har vært kongens fogd» senest siden 1533.⁸³ I et annet brev utstedt en gang mellom oktober 1535 og

80. F: f 56. (NRR: 45). Jf. Degn 1939: 23 (HANSdoc), hvor Thomas omtales som «wor Lænsmand paa Feyøøne».

81. Jf. Holterman 2020: 128, som hevder at Jon var «lawman and governor of the Faroes under Thomas Koppens». Det er ingenting som tilsier at Jon var lagmann, og det er heller ikke klart hva Holterman legger i «governor».

82. DN 2, no 1110.

83. Zachariasen 1961: 169.

februar 1536 befalte hertugen både lagmannen og «fogett ther paa landett», Jon Nilsson, om å overrekke «landskatt told sysesgiæld oc anden dell» til Thomas «eller hans fuldmegting».⁸⁴ Den sistnevnte var sannsynlig lensherrens faktor, Hans Thehus, som tok seg av handelsrelaterte oppgaver, men som ikke hadde noen offentlige ombud på øyene.⁸⁵ Det interessante her er at hertugen ikke kunne stole på den lokale fogdens lojalitet ovenfor lensherren uten videre og måtte befale ham å overføre lensherrens fortjeneste. Slik jeg ser det, har både Debes og Zachariasen rett i sin tolkning av Jons stilling. Som Zachariasen påstår, tok han befaling i første rekke fra «kongen», dvs. hertugen. Samtidig var befalingen ment å sikre fogdens lydighet til lensherren og dermed omgjøre ham til lensherretjener, slik som Debes fremstiller ham.

Jon Nilsson fremstår her som en slags *underfogd*, en tittel som forekommer noe sporadisk i norske, jemtlandske og hjaltlandske diplomer fra 1400- og 1500-tallet, men som er ukjent i det færøyske materialet fra samme tidsrom.⁸⁶ Imsen hevder at underfogder i skattlandene i utgangspunktet var «servants of the headfoud», men utførte «omtrent de samme oppgavene som de norske lensmennene i lokalsamfunn og styringsverk».⁸⁷ I likhet med norske lensmenn ble «underfouds» på Hjalmland, Færøyenes nærmeste naboland, dessuten «recruited by the native udallers» og fungerte således som lokale tillitsmenn i tillegg til lensherretjenere.⁸⁸ Men for Færøyenes vedkommende mener Imsen at distriktforvaltere, som etter ca. 1400 bar tittelen «sysselmenn», tok seg av denne rollen.⁸⁹ Det kan spekuleres på om Jon Nilsson var en av landets seks sysselmenn, kanskje med sete i Torshavn i det største distriktet på Streymoy, men spilte en viktigere rolle i samhandling mellom kongen, lensherren og landsfolket enn de andre distriktforvalterne.

Kongen befaler?

Man kan spørre seg hvorfor hertug Kristian gav kronens inntekter til en «fogdett offuer alt ferøø», dvs. en lensherre, hvis han allerede hadde en «foget i szame lande», som var i en bedre stilling til å utføre forvaltningsmessige oppdrag. Svaret må ligge i Færøyenes vedvarende avhengighet av tilførsler fra utlandet. I sitt brev til færøyingene fra 10. april 1535 kunngjorde hertugen at «hvert aar skall segle ett skyb fran Hamborg oc did till lande oc gøre inføring met hvad [færøyingene] behoff haffer».⁹⁰ Siden slutten av 1200-tallet hadde jevnlig handel vært blant betingelsene for færøyingenes lydighet til kronen.⁹¹ Det fremgår av færøyingenes avtale med Magnus VI (r.1263–1280) fra 1271, der kongen lover å tilse at to skip seiler dit fra Norge hvert år.⁹² Norske kjøpmenn må ha dekket behovet på 1300- og 1400-tallet, men ble i økende grad utkonkurrert av nordtyske handelsdrivende på det tidlige 1500-tallet.⁹³ Det kan forklare hvorfor Kristian 2. innsatte utenlandske kjøpmenn som fogder i hhv. 1520 og 1522/23 (se ovenfor). Samtidig måtte disse balansere handelsvirksomheter med øvrige forvaltningsmessige oppdrag, noe som fraværende lensherrer som Thomas Koppen var lite skikket til. Systemet på 1530-tallet bunnet i en slags oppdragsdelegering:

84. T 1: f 12 (NRR: 45).

85. Degn 1939: 20f. (HANSdoc); DN 10, no 677, 678; Holterman 2020: 194.

86. Imsen 1999e: 467.

87. Imsen 1994: 268; idem 1999e.

88. Imsen 1994: 270 n 43; Holterman 2020: 195.

89. Imsen 1990: 167; Zachariasen 1961: 337ff.

90. T 1: f 11 (NRR: 43).

91. Debes 1995b: 40; Mortensen 2006: 94.

92. NgL 4: 354.

93. Helle 1982: 798f; idem 2019; Mortensen 2006: 95f; Holterman 2020: 76ff.

Lensherren skulle ikke bry seg om forvaltning, men heller tilse at de nevnte skipene pendlet mellom øyene og Hamburg. Andre oppgaver kunne overlates til den lokale fogden, som svarte i første rekke til kongen.

Det skal ikke bety at lensherren ikke kunne stille egne kandidater til ombudet. I 1538 hører vi f.eks. om en Laurents Pedheg, «foged i Færø», som søkte lagmannen, lagretten, biskopen og presteskapets bekreftelse på at han «havde skikket sig og begået sig som en ærlig mand med ord og gerning og foged og købmandskab».⁹⁴ Zachariasen mener at Laurents var Thomas Koppens tjener og søkte bekreftelse på sin rett til å inndrive landskyld fra kirkegods på lensherrens vegne (den uvanlig store geistlige deltakelsen tyder på at saken handlet om kirkelig eiendom).⁹⁵ I så fall hadde han omtrent den samme stillingen og de samme oppdragene som den førnevnte Joachim Wullenwever, siden han i tillegg til offentlige forvaltningsoppgaver førte tilsyn med lensherrens handelsvirksomheter på øyene. Ut fra etternavnet hans er det nærliggende å tro at også denne fogden ankom øyene fra lensherrens hjemland Tyskland.

Thomas Koppem var ikke den eneste som sendte fogder til Færøyene på denne tiden. I årene før 1545 sies nemlig også Kristoffer Huitfeldt, høvedsmann på Bergenhus, å ha benyttet seg av en «fuldmektig fogit» for å forvalte «geistlige godes och rente» på øyene.⁹⁶ Reformasjonen kom til Færøyene en gang på slutten av 1530-tallet,⁹⁷ og den påfølgende sekulariseringen av kirkegods synes å ha skapt to forvaltningsområder på øyene som kongen kunne stille til disposisjon som len, det ene bestående av geistlige gods og det andre av kronens tradisjonelle maktområde. Disse ble først forent under Thomas Koppem i 1545, da færøyingene etter kongens befaling ble forpliktet til å «giøre och giffer forne Thomas [...] eller hans fuldmyndiger fogit och ingen anden» all landskyld og skatt samt all geistlig og verdslige rente som kongen tilkom.⁹⁸

Ordlyden i kongens brev fra 1545 tilsier at de tidligere og daværende fogdene på Færøyene var lensherrenes tiltrodde menn. Disse skulle likevel utføre oppgavene sine på kongens vegne. I 1551 befalte f.eks. Kristian 3. allmuen på Færøyene å betale sine tiender til kirken, presten og degnen om de ikke ville tiltales av «wor fogde oc lensmand [lensherre]».⁹⁹ Fogden skulle m.a.o. utøve påtalemyndighet på kongens vegne, noe som også fogdene i Kristian 2.s tjeneste sies å ha gjort på det tidlige 1520-tallet.¹⁰⁰ Selv om han etter alt å dømme ble rekruttert og lønnet av den daværende lensherren, var fogden, i likhet med lensherren selv, kongens ombudsmann.

Det er riktignok lite som tyder på at kongen pleide direkte kontakt med fogdene på øyene før senere på 1500-tallet. Likevel søkte han å regulere deres virksomhet indirekte via lensherren. Dette vitnes om særlig i årene etter Thomas Koppens død i 1553, da Kristoffer Huitfeldt overtok lenet. I motsetning til Thomas, som fikk lenet og alle kronens inntekter mot avgift, skulle Kristoffer «giøre oss aarligen gode rede, oc klartt regenshaft».¹⁰¹ Siden han ikke skulle oppholde seg på øyene, måtte han som vanlig bruke én eller flere fullmek-

94. Zachariasen 1961: 180.

95. Ibid.

96. R 4: f 22. (NRR: 83).

97. Zachariasen 1961: 165; Holterman 2020: 99, 127.

98. R 4: f 22 (NRR: 83).

99. T 3: f 428 (NRR: 143).

100. Niklas Prest handlet i kraft av å være den «kongelige verdighets oppnevnte fogd» (*Konigliche werde ghesickten voogt*) og kongens «stattholder» (*stadthouder*) da han krevde bøter fra en kvinne i en barnedrapssak i 1521, Samlinger 1833: 366f. Fredrik de Vries handlet «på hans kongelige majestets vegne» (*van wegen Conigliche Ma^{tat}*) da han konfiskerte vrakgods som landets biskop på ulovlig vis kom i besittelse av i 1522, *ibid.*: 368f. Den sistnevnte pleide gode forhold med lagmannen og lagtinget, *ibid.*: 370f.

101. R 6: f 546 (NRR: 160).

Figur 4. Kristian 3.s segl.

Kilde: Store norsk leksikon.

tige for å innsamle og gjøre rede for inntektene. De som lensherren utnevnte, skulle imidlertid utføre sine forpliktelser på vegne av kongen, som befalte Kristoffer å sende en «fogitt mett ett skib» for å ta landet «paa woor wegne».¹⁰² Det mest interessante i dette tilfellet er at kongen også kunne befale lensherrens forvaltningstjenere til å utføre finansadministrative oppgaver for andre parter. Noen måneder etter Kristoffers utnevning skrev kongen for å påminne lensherren om at den avdøde Thomas Koppens hustru, Elisabeth, etter en tidligere avtale skulle få lensinntektene fra Færøyene i ett år. Kristoffer måtte derfor tilse at «fogedene paa landet er [...] hende behiellpelige».¹⁰³ Etter alt å dømme var fogdene på Færøyene fortsatt lensherrens tiltrodde forvaltningstjenere, men de tok indirekte befaling fra kongen og var derfor, som Fladby skriver, «i kongens innflytelsessfære».¹⁰⁴

Sluttord

Det finnes enkelte eksempler på forvaltningsmenn i Norge som ble omtalt som kongens fogd på det tidlige 1500-tallet. Men ifølge Fladby er det «neppe grunn til å tillegge dette noen betydning; det kunne i enkelte tilfelle være et uttrykk for smiger, og i andre tilfelle kunne det være for å gi et vitnebrev større autoritet».¹⁰⁵ «Større bevisverdi ville det ha hvis det kunne påvises at kongen har søkt å gi bestemmelser eller instruksjoner vedkommende fog-

102. T 4: f 218 (NRR: 160f.).

103. T 4: f 236 (NRR: 162).

104. Fladby 1963: 149.

105. Fladby 1963: 25.

dene».¹⁰⁶ Fladby finner ingen bevis på det før siste halvdel av 1500-tallet, og konkluderer derfor at «kongen ikke tilla spørsmålet om fogdens forhold noen vesentlig betydning, eller at han ikke hadde rett til å blande seg inn i forholdet mellom lensmannen og hans fogd».¹⁰⁷

Kongen tilla fogdens forhold på Færøyene betydning alt på 1520-tallet, da Kristian 2. lot sine egne stedlige representanter, omtalt som «kongelige majestets fogder», ta seg av rettsstell og oppbære, bokføre og levere lensinntekter til kongens fatebur. Kristian 2.s forsøk på å avskaffe den gamle avgiftsordningen på Færøyene, som tradisjonelt hadde kommet aristokratiske lensherrer i Norge til gode, var del av hans overordnede program om å øke sin kontroll over lensstyre i sine nordiske riker. Også i Norge og Danmark søkte kongen å undergrave det eldre lensaristokratiets selvrådige stilling, effektivisere lensforvaltning og øke kongemaktens profitt derfra ved å opprette flere regnskapslen under oppsynet av kongens borgerlige ombudsmenn.¹⁰⁸ Men en slik reformvirksomhet kan ha virket lettere å gjennomføre i skattlandet, som til tross for dets tradisjonelle tilknytning til det norske lenskomplekset var en egen forvaltningsenhet under kongens direkte styringsmyndighet.

Fredrik 1. og Kristian 3. inntok en noe mer distansert holdning til færøysk forvaltning ved å forlene skattlandet mot avgift til bl.a. tyske handelsdrivende. Dette kan forklares av kongens gamle forpliktelse til å forsyne færøyingene med tilførsler fra utlandet, noe som de profesjonelle kjøpmennene i hans tjeneste var best stilt til å levere. Så lenge lensherren forsorget skattlandsbefolkningen med utenlandske varer (og betalte en årlig sum i avgift), var kongen villig til å fraskrive seg kontroll over resten av lensinntektene. Han var imidlertid uvillig til å overlate alt ansvar for lenets indre forvaltning til lensherren eller hans private ombudsmenn. Dette kan skyldes kongenes sympati for landsfolkets gamle rett til å styres og holdes ved norsk lov og lokale sedvaner, noe som utenlandske og fraværende lensherrer trolig var lite skikket til. For å hjelpe lensherren å sikre den offentlige rettsorden førte kongen oppsyn med landets forvaltning samt de stedlige ombudsmenn som skjøttet den. Det betyr ikke at kongen søkte å forvalte Færøyene direkte eller hindre lensherrens bruk av egne tjenestemenn, men snarere å påminne de sistnevnte om deres stillinger som kongelige «advokater», som kongelige fogder.

Trykte kilder

Diplomatarium Norvegicum (Bd. 1-23) [DN] (1847–2011). Christiania–Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.

Islandske Annaler indtil 1578 [IA]. (1888). Christiania: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.

Norges gamle Love indtil 1387 (Bd. 1–5) [NgL] (1846–1895). Christiania: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.

Norske Magasin (Bd. 1) [NM] (1858). Christiania: Johan Dahls Forlagshandel.

Norske Rigs-registranter 1523–1660 (Bd. 1) [NRR] (1861). Christiania: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.

Nye danske Magazin (Bd. 6) [NDM] (1836). København: Det kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.

Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie (Bd. 2) [Samlinger] (1833). Christiania: Samfundet for det norske Folks og Sprogs Historie.

106. Ibid.

107. Ibid.

108. Se f.eks. Albrechtsen 1997: 292ff.

Nettbaserte kilder

- Frederik 1.s Norske Registre 1523–1533 [F]. Danske Kancelli [Rigsarkivet]. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19981175#272167,51875265>
- HANSdoc Database. (2018). B. Holterman & J. Nicholls. <https://hansdoc.dsm.museum/Hansdoc.php>
- Norske Registre 1572–1660 [N]. Danske Kancelli [Rigsarkivet]. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19981171#272166,51873994>
- Registre over alle Lande 1546–1571 [R]. Danske Kancelli [Rigsarkivet]. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20223651#297798,61123383>
- Tegnelser over alle Lande 1535–1571 [T]. Danske Kancelli [Rigsarkivet]. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19976746#267760,50550703> <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19976750#267763,50551336>

Litteratur

- Albrectsen, E. (1997). *Danmark-Norge 1380–1814: Bd 1. Felleskabet bliver til 1380–1536*. Oslo: Universitetsforlag.
- Aldener, G. (1946–48). Bidrag till upprorsledaren Amund Sigurdsson Bolts historia. *Historisk tidsskrift*, 34(1), 179–190.
- Andersen, P. S. (1972a). Syssel (Norge). I F. Hødnebo (Red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (Bd. 17, s. 640–648). Oslo: Gyldendal.
- Andersen, P. S. (1972b). Sysselmenn. I F. Hødnebo (Red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (Bd. 17, s. 651–656). Oslo: Gyldendal.
- Benedictow, O. J. (1977). *Norges historie: Bd. 5. Fra rike til provins: 1448–1536*. Oslo: Cappelen.
- Debes, H. J. (1995a). *Føroya søga: Bd 2. Skattland og len*. Torshavn: Føroya Skúlabokagrunnur.
- Debes, H. J. (1995b). Færøerne og Norge. En tusindårig forbindelses begyndelse, forløb og afslutning. *Historisk tidsskrift*, 71(1), 22–56.
- Degn, A. (1939). *Nøkur gomul, áður óprentað brøv o. a. Føroyum viðvíkjandi*. Torshavn: Varðin.
- Fladby, R. (1959). Fogde (Norge). I F. Hødnebo (Red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (Bd. 4, s. 465–468). Oslo: Gyldendal.
- Fladby, R. (1963). *Fra lensmannstjener til Kongelig Majestetets Foged*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fladby, R. (1977). *Norges historie: Bd 6. Gjenreisning 1536–1648*. Oslo: Cappelen.
- Fladby, R. (1986). *Handbok i Norges historie: Bd 5. Samfunn i vekst: under fremmed styre 1536–1660*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grohse, I. P. (2022). Kristian 2.s sak mot Joachim Wullenwever. Eksilkongens færøypolitikk 1523/24. *Historisk tidsskrift*, 101(1).
- Hamre, L. (1968). *Norsk historie frå omlag år 1400: førelesingar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamre, L. (1971). *Norsk historie frå midten av 1400-åra til 1513: førelesingar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamre, L. (1998). *Norsk politisk historie 1513–1537*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Helle, K. (1982). *Bergen bys historie: Bd 1. Kongsete og kjøpstad: fra opphavet til 1536*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Helle, K. (2019). Bergen's role in the medieval North Atlantic trade. I N. Mehler, M. Gardiner & E. Elvestad (Red.), *German Trade in the North Atlantic c. 1400–1700. Interdisciplinary Perspectives* (s. 43–51). Stavanger: AMS-Skrifter.
- Holmsen, A. (1976). *Nye studier i gammel historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holmsen, A. (1977). *Norges historie fra de eldste tider til 1660* (4. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Holterman, B. (2020). *The Fish Lands: German trade with Iceland, Shetland and the Faroes in the late 15th and 16th century*. Berlin–Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110655575>.
- Imsen, S. (1977). Treriksunionen. I S. Imsen, & J. Sandnes (Red.), *Norges historie: Bd. 4. Avfolkning og union 1319–1448* (s. 313–383). Oslo: Cappelen.
- Imsen, S. (1990). *Norsk bondekommunalisme, fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart: Bd 1. Middelalderen*. Trondheim: Tapir.

- Imsen, S. (1994). *Norsk bondekommunalisme, fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart: Bd 2. Lydriketiden*. Trondheim: Skriftserie fra Historisk Institutt (NTNU).
- Imsen, S. (1996). Christian III's «kongelige» norske lensmenn. I K. Haarstad m.fl. (Red.), *Innsikt og utsyn: Festskrift til Jørn Sandnes* (s. 183–197). Trondheim: Skriftserie fra Historisk Institutt (NTNU).
- Imsen, S. (1999a). Fogd. I S. Imsen & H. Winge (1999), *Norsk historisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500 til ca. 1800* (s. 117–118). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Imsen, S. (1999b). Len. I S. Imsen & H. Winge (1999), *Norsk historisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500 til ca. 1800* (s. 256–261). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Imsen, S. (1999c). Lensmann. I S. Imsen & H. Winge (1999), *Norsk historisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500 til ca. 1800* (s. 261–264). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Imsen, S. (1999d). Lensvesen. I S. Imsen & H. Winge, H. (1999), *Norsk historisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500 til ca. 1800* (s. 264–266). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Imsen, S. (1999e). Underfogd. I S. Imsen & H. Winge (1999), *Norsk historisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500 til ca. 1800* (s. 467). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Imsen, S. (2002). *Noregs nedgang*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Ljung, S. (1959). Fogde. I F. Hødnebo (Red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (Bd. 4, s. 455–459). Oslo: Gyldendal.
- Mortensen, A. (2006). Økonomisk utvikling på Færøerne i senmiddelalderen. I A. Mortensen, A. R. Nielssen & J. T. Thor (Red.), *De vestnordiske landes fælleshistorie* (Bd. 2, s. 94–109). Nuuk: INUSSUK – Arktisk forskningsjournal.
- Moseng, O. G., Opsahl, E., Pettersen, G.I. & Sandmo, E. (2007). *Norsk historie: Bind 1. 750–1537* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Norseng, P. (2005). I Borgarsysle. I P. Norseng & S. Eliassen (Red.), *Østfolds historie: Bd. 2. I Borgarsysse* (s. 12–331). Sarpsborg: Østfold kommune.
- Rian, O. (1997). *Danmark-Norge 1380–1814: Bd. 2. Den aristokratiske fyrstestaten 1536–1648*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Solleide, H. (1939). Kildekritiske undersøkelser vedrørende noen middelalderslekter. *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, 7, 259–280.
- Steinnes, A. (1964). Fra lensmannstjener til Kongelig Majestet's Foged (anmeldelse). *Historisk tidsskrift*, 43(3–4), 300–306.
- Stoa, N. J. (1983). Noen synspunkter på fogdeinstitusjonen i Norge fra reformasjonen til 1630-årene. *Historisk tidsskrift*, 62(3), 269–286.
- Storm, G. (1892). Om Amund Sigurdsson Bolt og Urolighederne i det Sydlige Norge 1436–38, *Historisk tidsskrift*, 3. Række(2), 101–140.
- Wylie, J. (1987). *The Faroe Islands. Interpretations of History*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Wærdahl, R.B. (2011). *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195–1397*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004206137.i-336>
- Zachariasen, L. (1961). *Føroyar sum rættarsamfelag 1535–1655*. Torshavn: Føroyar Fróðskaptarfelag.